

IX

XIX. Yüzyılın Ortalarında Merzifon'da Ermenilerin Sosyal ve Ekonomik Durumu

Yrd. Doç. Dr. Selim ÖZCAN

Amasya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İlköğretim Bölümü Öğretim Üyesi, Amasya

GİRİŞ

Karadeniz Bölgesinin orta kesiminde Amasya İl'ine bağlı ve merkez ilçeden sonra en büyük yerleşim yeri olan Merzifon, il merkezine 49 km uzaklıkta olup Amasya şehrinin kuzeybatı taraflarını içerisine alan Tavşan dağı'nın güney eteklerinde, Tersakan çayının kollarından Gümüş suyu ve Türnükcü çaylarının suladığı bir ova kenarında, deniz seviyesinden 750 m yüksekliği bulunan bir tepede kurulmuştur¹. İl merkezinin kuzeybatısında yer alan Merzifon'un doğusunda Suluova, batısında Gümüşhacıköy, güneyinde Amasya merkez ilçe ve Çorum'a bağlı Mecitözü ilçesi, kuzeyinde Samsun'a bağlı Vezirköprü ve kuzey doğusunda Havza ilçeleri bulunmaktadır.

Coğrafi konumunu kısaca tanımladığımız Merzifon'un tarihi geçmişi de şu şekilde değerlendirilebiliriz: İki bin yıllık bir geçmişe sahip olan şehrin isminin menşei hakkında değişik rivayetler ifade edilmektedir. Bu rivayetlerden birisi, şehrin Hun Türklerinin bu bölgede bulunan yarı bağımsız beylerinden "Bar Sevinç" in kurduğudur. Merzifon'un 4 km doğusunda bugün "Marınca" diye anılan köyün bulunduğu yerde bölge valisi Bar Sevinç'in kendi adına inşa ettirdiği bu şehre, önceleri Barsivan, Marsivan denilmişse de sonradan Merzifon denilmeye başlanmıştır². Diğer bir rivayet ise; M.Ö 220'de bölge valisi V. Mithridates, bugünkü Merzifon'un yerinde, Merzpond isimli bir kale yaptırmıştır. Bu isim zamanla Merzban, Merzifon şeklinde değişmiştir. "Merz"

Farsça sınır, mahal anlamındadır. “Fon”da Pon sözcüğünün karşılığıdır. Buradan hareketle Merzifon’un “Pon sınırı”, “Pon mahalli” anlamına geldiği iddia edilir. Pontus hükümeti zamanında kurulmuş olduğu da bu düşünceye dayandırılır³. Osmanlı döneminde daima Merzifün (halk arasında bugünkü okunuşu Merzifon) olarak yazılmıştır⁴.

Pont krallığının hâkimiyetinden Roma imparatorluğuna geçen şehir, daha sonra Bizans devleti sınırları içerisinde kalmıştır. Merzifon’daki Türk hâkimiyeti devri 1075 tarihinde Danişmend emiri “İltekin Gazi”nin Bizanslılardan şehri fetih etmesiyle başlamıştır. Ardından Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılıçslan Danişmend oğulları topraklarını XII. yüzyılın ortalarında Selçuklu devletine bağlamasıyla Merzifon şehri ve çevresi Selçuklu hâkimiyetine geçmiştir⁵. Bir yüzyıl sonra İlhanlıların Anadolu’yu istila etmeleriyle de Merzifon’da Moğol hâkimiyeti dönemi başlamıştır. XIV. yüzyılın ortalarında bu defa bölge Sivas emiri Eratna Bey’in egemenliğine geçmiştir. Yüzyılın sonlarına doğru Eratna Beyi Emir Şad Geldi ile Kadı Burhanededin arasında yapılan nüfus mücadelesinde Eratna Beyine yardım eden Osmanlı padişahı Yıldırım Beyazıt’ın 1393 tarihinde Amasya’yı fetih etmesi, sonrasında Merzifon ve çevresinde hüküm süren Taşanoğulları’nın Osmanlı himayesini kabul etmesiyle Merzifon şehri 1396 tarihinde Osmanlı topraklarına katılmıştır⁶.

Osmanlı hâkimiyeti döneminde Merzifon, Sivas Eyaletine bağlı olan Amasya sancağının büyük kaza merkezlerinden birisi olduğu⁷ gibi önemli bir kültür ve ticaret merkezi olma konumunu sürdürmüştür. Bu özeliğini Cumhuriyet döneminde de devam ettirmiştir.

XIX. yüzyılın ortalarında Merzifon Ermenilerinin sosyo-ekonomik durumunu ortaya koyacağımız bu çalışmaya esas teşkil edecek olan kaynak, temettuat defterleri olacaktır. Osmanlı Devlet’inde Tanzimatın uygulandığı eyaletlerde yapılan temettuat sayımlarının tutulduğu H. 1261 (1844) tarihli Merzifon’un merkezine ait olan 28 adet temettuat defteri bulunmaktadır⁸. Bu defterlerden 9’uda şehirdeki Ermenilere aittir⁹.

Temettuat defterleri, XIX. yüzyılı kapsayacak bölge çalışmaları yanında diğer alanlarda yapılacak çalışmalar içinde başvurulacak ana kaynaklardandır. Bu defterlerde, sosyal anlamda; mahallelerin oluşmasında rol oynayan sosyal yapılara, meslek çeşitliliğine, hane reislerinin resmi görevleri, statüleri, kullandıkları sıfatlar hakkındaki bilgiler yanında ekonomik anlamda; ziraî üretimin bütün özelliklerini ortaya

çıkaran bilgi ve içerik zenginliğine, gelir kayıtlarına dair verdiği ayrıntılı muhtevayı bulmak mümkündür¹⁰.

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Tanzimat fermanının ilan edilmesi bir dönüm noktası olmuştur. Çünkü hukuki, idari ve askeri alanda yapılan reform hareketleri yanında mali ve ekonomik alanda yapılan düzenlemeler yeni bir başlangıç oluşturmuştur. Aynı zamanda Osmanlı tebaasından olan Ermenilerde bu haklardan yararlanmışlardır. Öncelikle mali ve ekonomik reformların yapılabilmesi ve ekonominin kayıt altına alınabilmesi için vergi sisteminde yeniliğe gitmek gerektiğinden buna esas oluşturması amacıyla devletin mali imkânlarının yeniden belirlenmesi icap etmiştir. Bu amaçla da Tanzimat'ın uygulandığı yerlerden başlanarak ülkenin ekonomik potansiyeli ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Sonuçta XV. ve XVI. yüzyıllarda yapılan tahrirlere benzeyen fakat sistem olarak biraz daha değişiklik arz eden emlak, arazi ve hayvanat temettuat sayımları sonunda oluşturulan "Temettuat Defterleri" ortaya konulmuştur¹¹. Bu dönemde Merzifon şehrinde de temettü sayımları yapılmıştır. Şimdi tutulan bu temettü defterlerinin ışığında şehirdeki Ermenilerin sosyal ve ekonomik yapısının değerlendirmesini ortaya koyalım:

SOSYAL DURUM

1. Merzifon Şehri

Şehir yerleşiklerinin iş bölümüne tabi olarak tarım dışı mal ve hizmet ürettiği ve bunları yakın çevresi ya da daha geniş bir alan için pazarladığı yerleşme birimi olarak tanımlanabilir. Osmanlı'da ise "cum'a kılınır ve bâzârı durur"¹² diye tanımlanmıştır. Şehirlerin çevresinde şehirlilere ait olan ve genellikle onlar tarafından işlenen topraklar bulunurdu. Şehri belirleyen fiziki unsurların en önemlileri arasında sur, pazar yeri, yönetim binaları ve başta ibadethaneler olmak üzere genel toplanma yerleri sayılabilir.

Merzifon'u şehir statüsüne yükselten yapılar arasında ana kaynağımız olan temettuat defterlerinden tespit ettiğimiz ve Ermenilere ait yapılarla bulunmaktadır. Şehirde Ermenilere ait mevcut binalar ve bunların mahallelere göre dağılımı tabloda görüldüğü gibidir (Bkz. Tablo I).

Tablo I: Merzifon'daki Ermeni Hane Reislerinin Dükân ve İş Yerleri

Dükân ve İş Yerleri	Alaca Minare	Cami-i Atik	Hacı Bali	Hoca Süleyman	Neccar	Seyyid Bölük	Bozahane	Erzircan	Kaplan	Toplam
Asiyap	-	-	-	-	-	-	-	2	2	4
Dükân	-	1	1	-	1	4	1	3	-	11
Kasap	-	-	-	-	-	-	-	2	-	2
Tavacı	-	-	-	2	-	-	-	-	-	2
Toplam	-	1	1	2	1	4	1	7	2	19

Bu yapılar daha ziyade Ermeni esnaf erbaplarının mesleklerini icra ettikleri ve halkın ihtiyaçlarını karşılamak için alışveriş yaptıkları dükânlar ve iş yerleri oldukları anlaşılmaktadır. Aynı zamanda bu yapılardan şehirde yaşayan hane reislerinin sahip olduğu binaları, bunların tasarruf şekillerini ve binaların çeşitliliği ile dağılımını belirleyebilmekteyiz. Ayrıca binaların dağılımına göre şehrin sosyal yapısı hakkında bilgi sahibi olabilmekteyiz.

Dükânların ve iş yerlerinin sayıları mahallelere göre farklılık göstermektedir. Bu da şehirde yapılan mesleklerin mahallelere göre değiştiğini, yani bazı mahallelerde bazı meslek erbaplarının daha fazla olduğunu ve o mesleğin daha fazla yapıldığını ifade etmektedir. Bir yerde o mesleğin orada ihtisaslaştığını göstermektedir. Her mahallede her mesleğin icra edilmediği, mesleklerin her mahallede yaygınlık göstermediği karşımıza çıkmaktadır.

Ermenilerin - Müslümanlarla birlikte yaşadıkları Alaca Minare mahallesinde Ermeni hane reislerine ait dükkan ve işyeri bulunmazken, diğer 8 mahallede ise dükkanların daha yaygın olduğu iş yerlerinin sınırlı bulunduğu anlaşılmaktadır. Ermenilerin Müslümanlarla birlikte yaşadıkları 6 mahallede Müslüman hane reislerine ait değişik hizmetler sunan dükkan ve işyerleri bulunmaktadır¹³. Bu hizmetlerden aynı mahallede olmaları itibarıyla tabi ki Ermenilerde faydalanacaklardır. Bu da Müslümanlar ile Ermenilerin bu dönemde çoğu yerde olduğu gibi sorunsuz olarak beraber yaşadıklarının göstergesidir. Yani aynı mahallede olsun yada komşu mahallelerde olsun komşuluk ilişkileri içerisinde

bulunabilmişlerdir. Aynı çarşıda alışverişlerini yapıp, yer yer aynı imaretten de yiyip içebilmişlerdir. Toplumda bir arada yaşamanın en güzel örneklerini vermişlerdir. Yine şehirlerde ortak müesseseler vücuda getirerek bunlardan birlikte yararlanabilmişlerdir.

Şehirde Ermenilerin yaşadığı mahalleler içerisinde Erzircan mahallesindeki dükkan ve işyerlerinin sayısının daha fazla olduğu görülmektedir. Buradan bu mahallenin merkezi bir konuma sahip olduğunu ifade edebiliriz.

a. Ermeni Mahalleleri

Osmanlı şehirlerinde idarî – malî teşkilatlanmanın temelinde mahalleler vardır. Mahalle; karşılıklı olarak birbirinin davranışlarından sorumlu olan ve sosyal yönden dayanışma içerisinde bulunan kişilerin meydana getirdikleri topluluğun yaşadığı mekân olarak tanımlanabilir. Diğer bir ifade ile aynı mescitte ibadet eden “cemâ’at”ın aileleri ile birlikte yerleştikleri şehrin bir bölümü olarak da ifade edilir¹⁴. Buradan gayrimüslim reyanın¹⁵ ayrı mekânlarda oturduğu inanç ve gelenek birliğine sahip kişilerin bir arada yaşamalarının daha rahat olduğu sonucu çıkarılabilir¹⁶. Yani mahalleler ya dini bir yapının etrafında, ya da aynı din ve mezhepten olanların bir arada yaşama arzuları sonunda teşekkül etmiş mekânlar olduğunu söyleyebiliriz.

Osmanlı şehirlerinin geneline şamil olan bu yapılanmanın Merzifon’da da mevcut olduğu temettuat yazımlarından anlaşılmaktadır. Bizzat Ermenilerin ikamet ettikleri mahalleler olduğu gibi Müslümanlarla birlikte yaşadıkları ama farklı mekanlarda buldukları mahallelerde vardır.

XVI. yüzyılda Merzifon’da; 28 Müslüman mahallesi ile Bozahâne, Erzincanî, Kaplan ve Kilisa adlı 4 gayrimüslim Ermeni mahallesi olmak üzere toplam 32 mahalle¹⁷ bulunmaktadır.

XIX. yüzyıldaki Merzifon’un mahallelerine gelince temettuat kayıtlarının yazımı mahalle mahalle olarak düzenlenmiş olmasından şehirde 21 mahallenin bulunduğu bunun 18’nin Müslüman, 3’ünün ise Ermeni gayrimüslim mahallesi olduğu anlaşılmaktadır. Müslüman mahallelerden 13’ü, Ermeni mahallelerinde ise 3’ü XVI. yüzyıldaki aynı adı taşıyan mahallelerdir. Ayrıca; Alaca Minare, Cami-i Atik, Hacı Bali, Hoca Süleyman, Neccar ve Seyyid Bölük mahallelerinde Müslümanlar ile

Ermenilerin ayrı mekânlarda ve aynı mahalle çatısı altında yaşadıkları görülmektedir.

Tablo II: Merzifon'daki Ermeni Mahalleleri

Sıra No	Mahalle Adı	Hane Sayısı	Temettu No
1	Bozahane	113	14185
2	Erzircan	65	14178
3	Kaplan	61	14172
Toplam		239	

Tablo III: Merzifonda Müslümanlar İle Ermenilerin Birlikte Yaşadıkları Mahalleler

Sıra No	Mahalle Adı	Hane Sayısı		Sıra No	Mahalle Adı	Hane Sayısı	
		Müs	Erm			Müs	Erm
1	Alaca Minare	12	66	4	Hoca Süleyman	16	28
2	Cami-i Atik	11	47	5	Neccar	59	48
3	Hacı Bali	94	70	6	Seyyid Bölük	20	60
Toplam		117	183	Genel Toplam		212	319

Şehirdeki mahallelerin sayılarının XVI. ve XVII. yüzyıla göre XIX. yüzyılda azaldığı görülmektedir. Bunun zaman içerisinde nüfus hareketlerinin, mahallelerin nüfus kompozisyonlarında değişikliklere sebep olması, yani bazı mahallelerin XIX. yüzyılda diğer mahallelere katılması yanında bu yüzyılın ilk yarısında muhtarlık teşkilatının 1833'den itibaren taşrada uygulanmaya başlamasının¹⁸ mahallelerde yeniden yapılanmanın ortaya çıkması şeklinde açıklayabiliriz. Yine bazı mahalle sakinlerinin göç ve sair sebeplerle mahallelerini terk edip başka bir mahalleye yerleşmiş olduklarını ifade edebiliriz. Diğer bir sebep olarak da mahallelere ait olarak tutulan temettuat defterlerinden bazılarının arşivde bulunamaması veya arşivde başka tasniflerin içerisine karışmış olması ihtimalidir.

b. Ermenilerin Nüfusu

Şehir hayatının iyi anlaşılabilmesi için şehirde yaşayan nüfusun ayrıntılı olarak tespit edilmesi bir zarurettir. Şehir demografisinin bilinmesi birçok sosyal ve ekonomik problemlerin çözümlenmesinde

yardımcı olmaktadır. Yani nüfusun miktarı, yoğunluğu, dağılışı, hareketliliği, cinsiyeti ve meşguliyeti gibi durumların ortaya konulması belli bir dönemdeki toplumun sosyal ve ekonomik konumunun belirlenmesinde oldukça etkili sebeplerdir¹⁹.

Osmanlı Devlet'inin kuruluşundan itibaren her 30 yılda veya daha uzun bir sürede arazi tahriri amacıyla sayımlar yapılmıştır. Bu tahrirler aynı zamanda nüfus tahminleri içinde kullanılmıştır. XVI. yüzyılda Merzifon'da 1520 ve 1576 tarihlerinde olmak üzere iki tahrir yapılmıştır. Bu tahrirlerin ortalama sonucunu alarak şehrindeki Ermeni nüfusunu tahmini olarak belirlememiz mümkün olabilmektedir. Ancak nüfusun tahmininde Osmanlı şehirlerinin demografisini, XVI. yüzyıldaki tahrir defterlerine dayanarak hesaplayan Ö.Lütfü Barkan'ın hane karşılığı olarak esas aldığı "5" katsayısını²⁰ bizde birçok araştırmacı gibi esas olarak kullanacağız. 1520 ve 1576 yıllarında yapılan tahrirlerin ortalamasına göre Şehirdeki Ermenilerin tahmini nüfusunun 950 olduğunu söyleyebiliriz (Bkz. Tablo IV)²¹.

Tablo IV: XVI. Yüzyıllarda Merzifon'daki Ermeni Nüfusu (1520-1576)

	1520		1576	
	Hane	Mücerred	Hane	Mücerred
Ermeniler	152	95	175	167
Toplam	760	95	875	167
Genel Toplam	855		1042	

XIX. yüzyıl Osmanlı Devleti için reformlar dönemi olduğundan, bu reformlar çerçevesinde 1831 yılında ilk defa modern manada bir nüfus sayımı gerçekleştirilmiştir. Çalışmamızın dönemine yakın tarih olmasına rağmen bu nüfus verilerinden Merzifon'un şehir nüfusunu belirlemek oldukça zordur. Çünkü şehrin toplam mahallelerinin ve köylerinin adları ile sayıları verilmeden toplam nüfus miktarı verilmiştir. Dolayısıyla şehrin sağlıklı olarak tahmini nüfusunu belirleyebilmek mümkün olamamaktadır²².

XIX. yüzyılın ortalarına doğru, Merzifon şehrindeki Ermeni nüfusunu değerlendireceğimiz kaynak, şehir merkezine ait tutulan temettuat defterleri olacaktır. Bu defterler vergi mükellefi olan erkek nüfus hane reisi olarak verilmesi itibariyle toplam nüfus rakamlarına tam olarak ulaşmak imkânı zor olduğu gibi hanede tam olarak kaç kişinin

olduğunu ve cinsiyetini de belirlemek mümkün olamamaktadır. Fakat defterlerden şehirdeki toplam Ermeni hane sayısını belirledikten sonra bir hane için esas alınan “5” katsayısını kullanarak tahmini nüfusu tespit etmemiz mümkün olabilmektedir.

Temettuat defterlerinden şehirde toplam 558 Ermeni hanesinin olduğu anlaşılmaktadır. Bu hanelerden 239’unun sadece Ermenilerin iskan ettikleri mahallelerde, 319’unun da Müslümanlarla birlikte yaşadıkları mahallelerde olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, toplam tahmini nüfusu 2790 olarak tahmin etmekteyiz. Bu nüfusun 1195’i sadece Ermenilerin bulunduğu mahallelerde, 1595’i ise Ermenilerin Müslümanlarla birlikte yaşadıkları mahallelerde iskan etmekteydi. Ermeni nüfusun çoğunluğunun da Müslümanlarla birlikte yaşanan mahallelerde olduğunu gözlemlenmektedir. Yani Ermenilerle Müslümanların ayrı mahallelerde ve Ermenilerin çoğunlukta olduğu Müslüman mahallelerinde beraberce yaşadıkları karşımıza çıkmaktadır. Ermeni nüfusunun mahallelere göre dağılışı ve nüfusun yoğun olduğu mahalleler tablo V ve VI’da gösterilmiştir. Şehirde yalnız Ermenilerin yaşadığı en kalabalık mahallenin Bozahane ve nüfusu en az olan mahallenin de Kaplan olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo V: Temettuat Defterlerine Göre Ermeni Mahallelerin Hane ve Nüfusu

Sıra No	Mahalle Adı	Hane Sayısı	Nüfus
1	Bozahane	113	565
2	Erzircan	65	325
3	Kaplan	61	305
Toplam		239	1195

Tablo VI: Temettuat Defterlerine Göre Müslümanlar İle Ermenilerin Birlikte Yaşadıkları Mahallelerdeki Ermeni Hane ve Nüfusu

Sıra No	Mahalle Adı	Hane Sayısı	Nüfus	Sıra No	Mahalle Adı	Hane Sayısı	Nüfus
1	Alaca Minare	66	330	4	Hoca Süleyman	28	140
2	Cami-i Atik	47	235	5	Neccar	48	240
3	Hacı Bali	70	350	6	Seyyid Bölük	60	300
Toplam		183	915	Toplam		136	680

Müslümanlar ile Ermenilerin birlikte yaşadıkları ve en kalabalık nüfusun sahip olan mahallenin Hacı Bali, nüfusu en az olan mahalle- nin de Hoca Süleyman olduğunu görmekteyiz. Bu mahallelerin 4'ünde Ermeni nüfusun daha fazla olduğu gözlenmektedir (Bkz. Tablo VI).

Şehirde, Ermenilerin nüfusunda bir artışın olduğunu gözlemlenmek- tir. Bu artışın daha çok bu dönemde sık sık meydana gelen savaşlar sebebi ile kırsal kesimden şehir merkezine yapılan göçlerden kaynaklan- dığını tahmin etmekteyiz.

c. Ermeni Aile, Şahıs Ad ve Sıfatları

Sosyal tarih kaynağı olarak temettuat defterlerindeki aile, kişi adla- rını ve sıfatlarını değerlendirerek Merzifon'daki Ermenilerin sosyal yapısı hakkında da bilgilere ulaşabiliriz.

Ermeni hane reislerinin adları genellikle "Urgancı Evannis", "Kalaycı oğlu Agop", "Hacıköylü Arakil" veya "Kemüksüz Kirkor" şeklinde mes- leğinin adı, babasının lakabı, memleketinin adı ve kendisinin lakabı ile yazılmıştır. Ama çoğunlukla babasının lakabı ile yazıldığı görülmekte- dir. Bu aileler alt alta iki kardeşi ifade eder şeklinde yazıldığı gibi sakin olduğu haneye göre mahalle içerisinde farklı yerlerde de yazılabilmiş- lerdir. Bu aile adlarından hareket ederek mahallelerde birbiri ile akraba olan haneleri tespit etmek imkânı bulunmaktadır. Mahallelerin yazımı sırasında, baba-oğul veya kardeşlerin bazen amca ve yeğenlerin arka arkaya veya araya birkaç hane geldikten sonra yazıldıkları görülmek- tedir. Ayrıca aynı aile adlarının farklı mahallelerde karşımıza çıkması, bu ailelerin farklı mahallelerde olsalar bile birbirleri ile akraba olabile-ceklerini düşünmemizi sağlamıştır. Bu durumun bazı ailelerin bir kolu- nun başka mahallelerde yaşadığının göstergesi olduğunu söyleyebiliriz. Hane reislerinin adlar, bölgede kullanılan kişi adlarının çeşitliliği hak- kında bilgi vermektedir.

Sosyal açıdan kişi adları gibi kullanılan sıfatlarda kişilerin belli özel- liklerini göstermesi açısından önemi büyüktür. Şehirde kişileri ifade eden; Çalık, Arap, Çulçu, Körükçü, Kör, Çolak, Tarakçı, Kiremitçi, Kalaycı, Keşiş, Deli, Hancı, Bodur, Falçı gibi sıfatların kullanıldıkları görülmektedir. Bu sıfatların ait oldukları kişilerin belirli bir özelliğini ön plana çıkaran anlamlar içerdiğini ifade edebiliriz.

d. Ermenilerin Mesleki Dağılımı

Temettuat defterlerinin sosyal tarih bakımından önemli özelliklerinden birisi hane reislerinin hatta bazen de oğullarının mesleklerinin yazılmış olmasıdır. Bu da bize şehirde faaliyet gösteren meslek gruplarını tespit etme imkânı vermektedir. Böylece her mahallede yaşayan insanların geçimlerini sağladıkları meslekleri ve şehirdeki sosyal grupları belirleyebilmemiz mümkün olmaktadır.

Merzifon'un 9 mahallesinde yaşayan 558 Ermeni hane reisinin çok değişik mesleklerle iştigal ettikleri görülmektedir. Bu meslekleri; işçiler, zanaat ve ticaretle ilgili meslekler, görevliler ve belirli bir mesleği olmayanlar olmak üzere 4 grup da toplamak mümkündür. Hane reislerinin bu meslek gruplarına göre dağılımları şöyledir (Bkz. Tablo VII).

Tablo VII: Şehirdeki Ermeni Hane Reislerinin Mesleklerine Göre Dağılımı

Sıra	Meslekler	Hane Sayısı	Oranı (%)
1	İşçiler	55	10
2	Zanaat ve Ticaretle ilgili Meslek	469	84
3	Görevliler	10	2
4	Mesleği Olmayanlar	24	4
Toplam		558	100

Ermeni hane reislerinin meslekleri için yaptığımız tasnifte birinci grupta değişik alanlarda hizmet gören işçiler yer almaktadır. 8 değişik adla ifade edilen işçilerden; en çok ırgad olarak çalışanların olduğu ve her mahallede bulunduğu görülmektedir. Toplam olarak 55 hane reisinin yaptığı ve toplam hane sayısına göre de %10'un mesleği olduğu anlaşılmaktadır. Bu gruptaki işçiler arasında toprak işlerinde gündelikçi olarak çalışanlar olduğu gibi belirli bir iş yerine bağlı sürekli çalışanlarda bulunmaktadır.

Şehirde ki meslek grupları içerisinde ikinci sırada toplam hane sayısının %84'ünün iştigal ettiği zanaat ve ticaretle uğraşanların meslekleri gelmektedir. Bunlar arasında mesleğinde uzmanlaşmış ve çeşitli mesleklere mensup kalfa ile çıraklarda bulunmaktadır. Halkın ihtiyaçlarını karşılayabilmek için 77 tane değişik meslek çeşidi icra edildiği gözlemlenmiştir. Bunlardan beledîci; kumaşçı, çulhacı; bez dokuyan, alacacı; dokumacı, düvalkar; kayışçı, kazzaz; ipekçi, köşker; yemenici, beneci; urgancı, mutaf; kıl dokuyucusu, taftacı; kumaşçı, assar; iplikçi, çubukçu;

tütün çubuğu hazırlayan, mesleklerini icra edenlerdir. Bu mesleklerde çoğu zaman üretim ve satış faaliyetleri bir arada yürütülmektedir. Zanaat ve ticaretle ilgili meslekler çok çeşitli olduğundan bunları şu altı başlık altında toplamak mümkündür:

1. Giyim Eşyaları Üreten ve Satan Esnaf,
2. Yiyecek ve İçecek Maddeleri Üreten ve Satan Esnaf,
3. Değişik Mal Üreten ve Satan Esnaf,
4. Yapı ve İnşaat Alanındaki Meslekler,
5. Taşımacılığa Dair meslekler,
6. Çeşitli Hizmetlerde Çalışanlar, (Bkz. Tablo VIII)

Meslek sayısının fazlalığı, halkın ihtiyaçlarının çeşitliliğini göstermekte olup, meslek dallarının yaygın ve ileri bir seviyede olduğunu da ifade etmektedir. Yine bir mahallede hangi mesleğin ne ölçüde geliştiğini tespit etmemize imkân verdiği gibi gelirin meslekler arası dağılımında ortaya koymaktadır. Ermeni hane reislerinden büyük çoğunluğunun bu meslek gruplarında çalıştıkları anlaşıldığı gibi meslek erbabı kişiler oldukları da görülmektedir. Ayrıca peştamalcı, papuccu, kebabçı, abacı, mutaf, hallaç, taftacı, urgancı, tarakçı, çubukçu, kuyumcu gibi şehirde Müslümanlar tarafından yapılmayan farklı meslekleri de yaptıkları tespit edilmiştir. Ermeni mahallelerinde mesleklerin yapılma oranlarının, hane sayısı ile orantılı olduğunu söyleyebiliriz. Hane sayısı fazla olan mahallelerde daha çok mesleğin icra edildiği, hane sayısı daha az olan mahallelerde ise oranın düşük olduğu gözlemlenmektedir. Yani arz talep ilişkisinin olduğunu ifade edebiliriz.

Ermeni hane reislerinin mesleklerine göre yapılan tasnifte üçüncü sırada görevliler yer almaktadır. Görevlilerin genelde; din ve eğitim alanında hizmet verenler oldukları anlaşılmaktadır. Toplam hane sayısının da %2'sini oluşturmaktadırlar. Bu da dini eğitimin olsun ibadet etmenin olsun rahatlıkla yerine getirildiğini göstermektedir.

Ermeni hane reisleri arasında yaptığımız meslek tasnifine göre konumları itibariyle son sırayı değişik isimlerle adlandırılan ve belirli bir mesleği olmayanlar oluşturmaktadır. Bunlar da toplam hane sayısının % 4'ünü meydana getirmektedir. Bu oranında toplam nüfusa göre hayli düşük olduğunu ifade edebiliriz. Merzifon'un şehir olma özelliğinden dolayı Ermeni hane reislerinin en fazla icra ettikleri mesleğin zanaat ve ticaretle ilgili meslekler olduğu görülmektedir.

Zanaat ve Ticaretle İlgili Meslekler		Değişik Mal Üreten ve Satan										
Değişik Mal Üreten ve Satan	Urgancı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	2
	Eskici	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
	Demirci	-	2	3	7	7	3	3	-	4	29	
	Kalaycı	4	2	3	3	2	-	1	1	2	18	
	Kazancı	7	6	1	3	-	3	3	2	1	26	
	Bakırcı	-	-	1	-	-	1	1	-	-	3	
	Oduncu	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1	
	Setenci	-	1	-	1	-	-	3	-	-	5	
	Semerci	-	1	-	-	1	-	-	-	-	2	
	Tarakaçı	1	-	-	-	-	-	-	1	1	3	
	Çubukçu	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1	
	Değirmenci	3	-	1	6	-	-	-	1	-	11	
	Çeltikçi	3	2	-	-	-	-	-	2	-	7	
	Kuyumcu	-	1	-	1	-	-	4	2	1	9	
	Yalakçı	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	
	Nalbant	1	1	-	-	-	-	-	-	-	2	
	Tüccar Taifesi	4	-	-	-	1	-	-	-	3	8	
	Erbab-ı Ticaret	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1	
	Şiğir Taciri	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1	
Toplam	31	45	20	31	34	11	26	20	27	245		
Yapı ve İnşaa	Neccar	-	1	-	-	1	1	-	-	1	4	
	Dülger	-	-	3	2	-	-	2	-	1	8	
	Dülger Çırağı	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1	
	Çilingir	-	-	1	-	-	-	1	-	-	2	
	Kiremitçi	-	-	-	1	1	-	-	-	-	2	
	Mermerci	1	1	-	-	1	-	-	1	-	4	
	Keresteci	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	
	Toplam	1	3	5	3	3	1	3	1	2	22	
Taşıma	Yolcu	1	1	-	-	-	1	-	1	-	4	
	Yükçü	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1	
	Kanıcı	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	
	Toplam	1	1	-	-	1	1	-	1	1	6	
Çeşitli Hizmetlerde Çalışan	Berber	3	-	-	-	1	-	-	-	2	6	
	Çerçi	-	1	-	4	1	1	-	-	1	8	
	Tellak	2	1	1	-	-	1	-	-	-	5	
	Baytar	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1	
	Kahveci	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1	
	Tellal	2	-	-	-	-	-	-	-	-	2	
	Duhancı	-	-	-	-	-	-	2	1	1	4	
	Boyacı	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1	
	Tavacı	-	3	-	-	-	-	-	-	-	3	
	Camger	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1	
	Hane Odabaşı	-	2	-	-	-	-	-	-	-	2	
Toplam	7	7	1	5	3	3	2	2	4	34		

Görevliler	Eğitim Alan	Keşiş	1	2	-	1	-	-	1	-	2	7	
		Kilisede Kandile	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1
		Talebe Hocası	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
		Muallimi Sibyan	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1
		Toplam	2	3	-	1	-	-	1	1	2	10	
Belirli Mesleği Olmayan	Fukara	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1	
	Yetim ve Sibyan	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1	
	Sabi	-	-	-	1	-	-	1	-	-	-	1	
	Se'il	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-	2	
	Müfliç	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1		
	Amel mande	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	
	Bila sanat	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	2	
	Kötürüm	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1	
	Sahibi arz	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1	
	Meslek Adı olm	-	1	3	-	6	-	-	-	-	-	10	
	Diğer(okunama)	2	-	-	-	-	1	-	-	-	-	3	
	Toplam	4	3	3	2	6	2	3	1	1	24		
	Genel Toplam	66	113	47	65	70	28	61	48	60	558		

EKONOMİK DURUM

1. Ermenilerin Ekonomik Durumu

Şehirlerde ki yaşayış ve toplum ilişkilerini açıklarken üzerinde durulması gereken özelliklerden birisi de; üretim, alış-veriş ve tüketim biçimleri ile insanların bu etkinliklerin şartlarına uygun davranışlarını içeren ekonomik faaliyetlerdir. Bu itibarla genel anlamda ekonomik faaliyet, insanlar tarafından çeşitli tüketim mallarının üretilmesi ve bunların tüketiciye dağıtımında görülen çeşitli hizmetler olarak tanımlanabilir²³. Bir toplumun ekonomik yapısı ve faaliyetleri tarım, ticaret ve sanayi olmak üzere üç ana kısma ayrılır. Bu faaliyetlerde kendi arasında ikinci derecede bölümlere ayrılabilir.

Osmanlılarda sanayi ve ticari faaliyetler genellikle şehirlerde toplanmıştır. Fakat tarımsal etkinlikler büsbütün şehir dışında kalmış değildir. Çünkü Osmanlı ekonomisinin temelini oluşturan tarım şehirlerin ekonomik faaliyetleri içerisinde de yer almıştır. Bunu Merzifon'da da gözlemlemekteyiz. Örneğin şehirdeki Ermeni hane reisinin mesleklerinin direk tarımla ilgili bir meslek olmamasına rağmen tarımsal faaliyet olarak tarla, bağ ve bahçe tarımı yaptıkları anlaşılmaktadır. Bu faaliyetlerden elde edilen kazancında toplam gelirin %13'ünü oluşturması

ve toplam gelir sıralamasında ikinci sırada yer almış olması bunun göstergesidir (Bkz. Tablo X).

Şehirde, tarımsal faaliyet olarak farklı meslek gruplarında olan Ermeni hane reislerinin çoğunlukla bağ ve bağcılık ile uğraştıkları görülmektedir. Aynı zamanda şehirdeki Ermenilerin tasarrufunda bulunan zirai topraklar içerisinde en çok toplam 759,5 dönüm olarak üzüm bağlarının bulunduğu anlaşılmaktadır. Daha sonra 692,5 dönüm olarak ekilmeyip nadasa bırakılan topraklar gelmektedir (Bkz. Tablo XI). Yine tarımsal faaliyetler içerisinde bulunan ve hane reislerinin kendi ihtiyaçlarını karşılamak üzere yaptıkları hayvan yetiştiriciliği de yapılmaktaydı.

Bir toplumun ekonomik yapısı içerisinde yer alan faaliyet alanlarından biri de ticarettir. Ticareti belirleyen unsurlar ise alışveriş ile yapıldıkları mekânlardır. Ayrıca bir malın değişik yere naklini ve bölgeler arasında dolaşımını mümkün kılan vasıtalar ile bu vasıtaların gidip gelmesine imkân veren ulaşımı sağlayan yollardır. Bir de ticari etkinliklerin gerçekleşmesinde önemli rol oynayan tüccarlardır.

Merzifon'da ticari hayata ilişkin olarak ermeni hane reislerine ait olan alışveriş merkezleri de bulunmaktadır. Bunlar çeşitli mahallelere dağılmış olan esnaf gruplarına ait dükkânlarla diğer iş yerleri ve ticarethanelerdir (Bkz. Tablo I). Bu alışveriş merkezleri şehirdeki ticari faaliyetlere yön veren mekânlar olarak halkın ihtiyaçlarına yönelik hizmet veren, şehirdeki ticari hayatı canlı tutan yerler olduklarını söyleyebiliriz.

Şehirdeki ticari hayatı belirleyici olan unsurlardan diğeri; Anadolu-Karadeniz geçiş hattı üzerinde olmasının sağladığı ulaşım üstünlüğüydü. Ayrıca, Merzifon Osmanlı yol teşkilatı içinde İstanbul'dan başlayıp Gebze, İzmit, Sapanca, Bolu, Tosya, Hacı Hamza, Merzifon, Niksar, Şebinkarahisar, Bayburt, Tercan, Erzurum ve Kars üzerinden geçerek İran'a ulaşan "sol kol" üzerinde yer almaktaydı. Aynı zamanda Merzifon Bağdat'tan gelip Samsun limanına ulaşan diğer bir kervan yolunun da üzerinde bulunmaktaydı²⁴. Bunun sonucu olarak şehirde toplam 6 Ermeni hane reisinin ulaşım işiyle iştigal ettiğini görmekteyiz. Bu meslek erbapları bizzat tüccar olmasalar da yaptıkları iş gereği ticarete aracılık yapmış olmaktadır.

Ticareti belirleyen unsurlardan bir diğeri tüccar zümresi idi. Şehirde bu mesleği Ermeni mahallelerinde tüccar taifesi ve erbaba-ı ticaret adı ile 9 kişi yapmaktaydı.

Şehir ekonomilerinin yapısı içerisinde yer alan faaliyet alanlarından bir diğeri de sanayi idi. Merzifon 'da sanayinin bu dönemde diğeri ekonomik faaliyet alanları olan tarım ve ticaret kadar gelişemediği görülmektedir. Bu durum da doğrudan devletin içerisinde bulunduğu sanayinin konumu ile alakalıdır. Sanayi olarak dokuma ve tekstil işinin ön plana çıktığı görülmektedir. 190 Ermeni hane reisi bu alan ile ilgili bir meslekle uğraşmaktadır. Dokuma ve tekstil işinin büyük atölyelerde mi, yoksa evlerdeki el tezgâhlarında mı daha yaygın olarak yapıldığı hakkında kesin bilgi bulunmamaktadır. Ermeni hane reisleri tarafından yapılan sanayi faaliyetlerinden diğeri de tarımsal etkinlikler sonucunda elde edilen tahılların öğütülmesi için 4 değişik mahallede bulunan değirmenler idi.

Şehirdeki Ermenilerin ekonomik yapısı genelde 4 farklı kaynaktan elde ettikleri gelirlere dayanmaktaydı (Bkz. Tablo.IX). Bu gelir kaynakları arasında ekonomik yapıya hâkim en önemli kaynağın zanaat ve ticaretle ilgili meslek gelirleridir. Ardından ziraatla uğraşan küçük üreticilerin gelirleri daha sonra gayri menkullerin (bina ve toprak) kira gelirleri ve dördüncü olarak da hayvancılıktan elde edilen gelirler gelmektedir. (Bkz. Tablo X).

Tablo IX: Ermeni Mahallelerdeki Meslek Gruplarının Elde Edilen Gelirlerin Kaynakları İtibariyle Dağılımı

Gelir Kaynakları	İşçiler	Esnaf ve Tüccar	Görevli	Mesleği Olmayan	Toplam
Zanaat ve Ticaret	19.900	33.7187	3.950	9.360	370.397
Ziraat	1.754	54.927	873	684	58.238
Kira bedelleri	590	8.319	-	100	9.009
Hayvancılık	105	4.904	149	1.675	6.833
Toplam	22.349	405.337	4.972	11.819	444.477

Şehirdeki Ermeni halkının temel geçim kaynağı olan mesleki gelirler ile zirai gelirlerin toplam hâsıla içerisinde ki payı %96'ya ulaşmaktadır. Şehir ekonomisinin temelini oluşturan sanayi ve ticari faaliyetlerin yoğun olarak Ermeni hane reisleri tarafından yapıldığından ve ziraattan elde edilen gelirlerinde her meslek gurubuna ait olan hane reisinin ek gelir olarak yaptığı bir iş olmasından toplam hasıla içerisinde bu oran en fazla payı oluşturmaktadır. Aynı zamanda Ermeni hane reislerinin mes-

lek gelirlerinin kendi toplam hâsılası içerisindeki oranının %83 olması da en fazla gelirin mesleki gelirden elde edildiğini göstermektedir.

Tablo X: Ermeni Mahallelerdeki Meslek Gruplarının Elde Edilen Gelirlerin Kaynakları İtibarıyla Dağılımı

Gelir Kaynakları	Mahallelerdeki Toplam Gelir	Oran
Zanaat ve Ticaret	370.397	83
Ziraat	58.238	13
Kira bedelleri	9.009	2,5
Hayvancılık	6.833	1,5
Toplam	444.477	100

2. Ermenilerin Toprağı Tasarruf Şekli

Merzifon'un 9 mahallesindeki Ermeni hane reislerinin sahip oldukları toprakların miktarı toplam 1729 dönümdür²⁵. Ermeni hane reisleri hemen her mahallede sınırlıda olsa tarımsal faaliyette bulunmuşlardır. Zirai amaçla kullanılan topraklar tarla, bağ ve bahçe olarak tasnif edilmiştir. Toplam toprağın 1036,5 (%60) dönümü zirai üretimin yapıldığı topraklardır. 692,5(%40) dönümü ise verimi artırmak amacıyla üretim dışı tutularak nadasa bırakılan topraklardır. Ekili olan toprakları zirai üretimin çeşidine göre tasnif ettiğimizde toplam ekili toprağın 199 (%11,5) dönümünü daha çok buğday ve arpa gibi zirai üretimin yapıldığı tarlalar, 759,5 (%44) dönümü üzüm bağları ve 78 (%4) dönümünü ise çeşitli sebze ve meyvenin yetiştirildiği bağ ve bahçeler oluşturmaktadır. Toprağın geriye kalan 692,5 (%40) dönümü ise gayr-i mezru olarak gösterilen ve temettü sayımları sırasında ekilmeyip boş bırakılan topraklar idi (Bkz. Tablo XI).

Şehirde Ermeni hane reisleri tarafından ekili toprakların çoğunluğunda üzüm ile değişik sebze ve meyve üretiminin yapıldığı, bu oranın hemen hemen $\frac{1}{4}$ kadar olan topraklarda ise zirai üretim yapıldığı anlaşılmaktadır.

Tablo XI: Şehirdeki Ermeni Hane Reislerinin Tasarrufundaki Zirai Toprak Miktarı

Mahalle Adı	Üzüm Bağı	Sebzavat Bahçe	Meznu Tarla	Gayr-i Meznu Tarla	Kıraya Verilen Tarla	Müşterek Tarla	Toplam Eklili Alan	Toplam Toprak
Alaca Minare	96	25	-	515	-	-	121	636
Cami-i Atik	74	-	-	20	-	-	74	94
Hacı Bali	63	5	-	16	-	-	68	84
Hoca Süleyman	39	32	-	12	-	-	71	83
Neccar	59	-	9	2	16	-	84	86
Seyyid Bölük	12,5	13	121	51,5	-	-	146,5	198
Bozahane	180,5	-	22	7	-	-	202,5	209,5
Erzircan	94,5	-	18	61	-	-	112,5	173,5
Kaplan	141	3	7	8	-	6	157	165
Toplam	759,5	78	177	692,5	16	6	1036,5	1729

3. Ermenilerin Hayvancılık Faaliyetleri

Tarımın temel ekonomik etkinlik olduğu sanayi öncesi ekonomilerde bir tür birleşmiş servet özelliği taşıyan hayvancılık, şehirde geçim kaynağı özelliği taşımakla birlikte Ermeni hane reislerinin geçimlerine katkı sağlar niteliktedir. Toplam hâsıla içerisindeki payı oldukça düşüktür. Hayvancılığın aile ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olarak, gücünden yararlanmak, taşımacılıkta kullanmak, peynir, yağ, süt, et, deri ve yapağı ihtiyaçlarını gidermek üzere yapıldığını ifade edebiliriz.

Fakat hane reislerinin ihtiyaçları fazlasını gelir elde etmek amacıyla pazarladıklarında anlaşılmaktadır. Ayrıca hayvancılığın şehir ekonomisinde önemli bir yere sahip olmaması ticari ve sanayi etkinliklerinin daha canlı olmasında olumsuz etkisi olmuştur.

Şehirde hane reislerinin sahip oldukları hayvanları sütünden ve hâsıllarından istifade edilen küçükbaş ve büyükbaş hayvanlar ile taşımacılıkta ve tarla sürümünde kullanılan binek hayvanları olarak gruplandırabiliriz. Bu hayvan gruplarının mahallelere göre dağılımına baktığımızda karışık bir yapıda olduğu, yani her mahallede her tür hayvanın bulunduğunu söyleyebiliriz (Bkz. Tablo XII). Yalnız bazı mahallelerde bu çeşitliliğin daha kısmi olduğu görülmektedir. Örneğin; Neccar mahallesinde üç, Cami-i Atik'te dört çeşit, diğer mahallerde ise

çeşitliliğin yaygınlık gösterdiği gözlemlenmektedir. Ayrıca asıl mesleği neccar olan bir hane reisinin arıcılıklıda iştigal ettiği ve 5 kovani olup yazım yapıldığı yıldaki hâsılasının ise 300 kuruş olduğunu tespit etmekteyiz (Bkz. Tablo XIII).

Sütü ve hâsıllarından yararlanan büyükbaş hayvanların gelir dağılımlarına baktığımızda ilk sırada 53 adet ve yıllık 1060 kuruş gelir ile sağman inek gelmektedir. Bir ineğin yıllık hâsılası ise 20 kuruştur. Alaca Minare mahallesi hariç hemen her mahallede beslenmektedir. Ardından ekonomik olarak faydalanılan ve sağman ineğin 1/6'i kadar olan sağman camus ineği gelmektedir. Yıllık hâsılası 40 kuruş olan ve 9 adet bulunan camus ineğinin yıllık geliri 360 kuruştur. Büyükbaş hayvanların diğer türlerinden buzağı, düve ve balak toplam 24 adet olup bunlardan sağlanan herhangi bir yıllık hâsıla bulunmamaktadır.

Küçükbaş hayvanların sayıları ve yıllık gelir dağılımı ise şöyledir: Sağman koyun ve keçi ile yoz koyun ve keçi 161 adettir. Yıllık sağman koyundan 5, keçiden 4, yoz koyun ile keçiden ise 2,5 kuruş gelir "hâsıl" olarak kaydedilmiştir. Bu da yıllık toplam 648 kuruştur. Herhangi bir geliri olmayan 16 kuzu ile 41 adette oğlak bulunmaktadır. Dolayısıyla küçükbaş hayvanların toplam sayısı 218 adettir.

Taşımacılıkta ve tarla sürümünde kullanılan büyükbaş hayvanlardan hımar, barkir, merkep, kısraç, katırın ve tay sayısı 158'dir. Hâsıla elde edilen hımar ve merkepten yıllık 15 kuruş, barkir, kısraç ve katırdan yıllık sabit bir rakam olmamakla birlikte çalışma gücüne göre farklı oranlarda gelirler elde edilmiştir. Bu yük hayvanlarından sağlanan toplam hâsılada 2830 kuruştur. Hayvan sayılarının ayrıntılı olarak mahallelere göre dağılımları tablo XII'de gösterilmiştir. Sonuç olarak hayvancılığın, yaygın bir geçim kaynağı olmadığını söyleyebiliriz. Ekonomik yapıda belirtildiği gibi toplam hâsıla içerisinde payı da %1,5 idi.

Tablo XII: Şehirdeki Ermeni Hane Reislerine Ait Toplam Hayvan Sayısı

Mahalle Adı	Sağman İnek	Sağman Camus	Düve	Balak	Buzağı	Himar	Barkir	Merkep	Kısrak	Katır	Tay	Sağman Ağnam	Yoz Ağnam	Sağman Keçi	Yoz Keçi	Kuzu	Oğlak	Arı Kovanı	Toplam
Alaca Minare	-	-	1	-	-	3	15	11	1	-	-	-	-	7	-	-	-	-	38
Cami-i Atik	1	-	-	-	-	-	3	6	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	11
Hacı Bali	15	2	-	2	14	9	11	1	3	-	-	-	10	10	20	-	1	-	98
Hoca Süleyman	9	2	-	-	-	-	3	6	4	2	-	-	-	-	-	-	-	-	26
Neccar	9	-	-	-	-	-	2	11	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	22
Seyyid Bölük	8	3	-	1	3	4	-	-	2	4	-	-	-	40	-	-	40	5	110
Bozahane	8	-	-	-	2	12	3	-	-	-	-	16	10	-	-	16	-	-	67
Erzircan	2	-	-	-	1	-	8	10	1	3	-	30	-	-	-	-	-	-	55
Kaplan	1	2	-	-	-	-	5	3	1	9	1	18	-	-	-	-	-	-	40
Toplam	53	9	1	3	20	28	50	48	12	19	1	64	20	57	20	16	41	5	578

Tablo XIII: Şehirdeki Toplam Hayvan Geliri (Kuruş)

Mahalle Adı	Sağman İnek	Sağman Camus	Himar	Barkir	Merkep	Kısrak	Katır	Sağman Ağnam	Yoz Ağnam	Sağman Keçi	Yoz Keçi	Arı Kovanı	Toplam
Alaca Minare	-	-	45	150	165	20	-	-	-	28	-	-	408
Cami-i Atik	20	-	-	-	90	-	50	-	25	-	-	-	185
Hacı Bali	300	80	135	-	15	60	-	-	-	40	-	-	630
Hoca Süleyman	180	80	-	100	90	60	100	-	-	-	50	-	660
Neccar	180	-	-	50	165	-	-	-	-	-	-	-	395
Seyyid Bölük	160	120	60	-	-	20	200	-	-	160	-	300	1020
Bozahane	160	-	180	150	-	20	-	80	25	-	-	-	615
Erzircan	40	-	-	60	150	20	150	150	-	-	-	-	570
Kaplan	20	80	-	-	45	20	460	90	-	-	-	-	715
Toplam	1060	360	420	510	720	220	960	320	50	228	50	300	6833

4. Cizye Vergi Yükümlüsü Ermeniler

İslam hukukunda “cizye” zimmîler üzerine tarh edilen himaye ve emniyet vergisinin adıdır²⁶. Zimmîler ise İslam dininin hizmetine girmiş gayrimüslimlerdir. Dolayısıyla cizye, fethedilen yerlerde bulunan gayrimüslim tebaanın 4 - 75 yaş arasındaki sağlıklı erkeklerinden tahsil edilen bir baş vergisiydi. Kadınlar, çocuklar, ihtiyarlar, sakatlar ve din görevlileri bu vergiden muaf²⁷ tutulmaktaydılar. Gayrimüslimler cizye vermekle hem askerlikten muaf tutuluyorlar, hem de inaç ve ibadetlerini rahatça sürdürme konularında garanti altına alınmış oluyorlardı²⁸.

Cizye vergisi kişinin ekonomik gücüne göre al'â (yüksek), evsat (orta), ednâ (düşük) olmak üzere üç sınıfa ayrılmakta idi. Yani mükellefler gelirlerine göre zengin, orta halli ve fakir diye bu sınıflardan birine dahil olarak bu vergiyi öderlerdi. İlk dönemlerde fakir cizye mükellefleri 10, orta halliler 20 ve zenginler ise 30 akçe öderlerken, III. Murad zamanında bu miktarlar % 50 artırılarak 15, 30, 45'er akçe olmuştur.

1691'de Köprülü Fazıl Mustafa Paşa zamanında yapılan cizye reformu ile bu miktarlar, klasik İslamî usulde olduğu gibi al'âdan 48, evsattan 24 ve ednadan 12 dirhem gümüşün alınması şeklinde kararlaştırılmıştı²⁹. Daha sonraları bir dirhem gümüş 1 kuruşa karşılık gelmesiyle birlikte, aynı miktarda kuruş olarak tahsil edilmeye başlanmıştır. 1834 yılında ise sikke üzerinden yapılan bir ayarlama sonucunda bu miktar 60, 30 ve 15 kuruş olarak belirlenmiştir³⁰.

1856 yılında Islahat Fermanı'yla birlikte, zimmîlerden alınan cizye vergisi ismen değişerek “bedel-i askeri” adı altında³¹ zimmîlerin askere gitmedikleri ileri sürülerek yine alınmasına devam edilmiştir.

Merzifon şehir merkezinde, mevcut 9 Ermeni mahallesindeki toplam 558 hanede ikamet eden ve devlete cizye vergisi ödemekle yükümlü olan 702 mükellef bulunmaktadır. Bazı hanelerde birde fazla kişi bu vergiyi ödemekle mükellef olduğundan vergi ödeyenlerin sayısı hane sayısından fazladır. 28 hane reisinin ise, cizye vergisi ödemekten muaf oldukları anlaşılmaktadır. Bunlar arasında yetimler, çocuklar, yaşlılar olduğu gibi mahallerden nakil edenler de bulunmaktadır. Bunların dışında cizye yükümlüsü olan 26 kişinin zengin, 624'ünün orta halli ve 51'inin ise fakir sınıfta oldukları ödedikleri cizye miktarlarından anlaşılmaktadır.

Şehirde en fazla cizye yükümlüsünün sadece Ermenilerin yaşadığı Bozahane mahallesinde en azının ise Ermenilerin Müslümanlarla birlikte yaşadıkları Hoca Süleyman mahallesinde bulunduğu

anlaşılmaktadır. Yüksek cizye yükümlüsü veya zengin olan yükümlü de en çok yine Bozahane mahallesinde, en az sayıda ise Cami-i Atik ve Neccar mahallelerinde olduğu görülmektedir (Bk.Tablo XIV).

Tablo: XIV Şehirdeki Cizye Vergi Yükümlüsü Ermeni Mükelleflerin Dağılımı

Mahalle Adı	Hane Sayısı	Al'â	Evsat	Ednâ	Muaf	Cizye Yük Top. Han
Alaca Minare	66	2	62	5	9	69
Cami-i Atik	47	1	47	10	1	58
Hacı Bali	70	2	67	4	1	73
Hoca Süleyman	28	3	38	4	1	45
Neccar	48	1	46	8	3	55
Seyyid Bölük	60	3	78	4	2	85
Bozahane	113	8	127	10	7	142
Erzircan	65	4	85	5	2	96
Kaplan	61	2	74	1	2	79
Toplam	558	26	624	51	28	702
Oran (%)	-	3.8	88.9	7.3	3.9	702

Cizye vergisi ödemekle yükümlü olan mükelleflerden % 3.8'inin zengin, % 88.9'unun orta halli ve % 3.9'unun da fakir olduklarını müşahede etmekteyiz. Dolayısıyla, cizye vergisi ödeme konumunda olan mükelleflerin büyük çoğunluğunun vasat yani orta halli olduklarını ifade edebiliriz. Bu sınıfta olanların en fazla bulunduğu mahalle Bozahane, en az ise Hoca Süleyman mahallesidir. Bu sınıfı sırayla % 7.3'le fakir sınıfta ve % 3.8'le zengin sınıfta olanlar takip etmektedir. Görüldüğü üzere zengin vergi mükellefleri, fakir mükelleflerin hemen hemen yarısı kadardır. Cizyede tatbik edilen bu tasnifin, kişilerin gelir ve servet durumlarına göre yapılması sebebiyle toplum içinde zengin, orta halli ve düşük gelir gruplarını da yansıtmış olmaktadır. Buradan da Merzifondaki Ermenilerin incelediğimiz dönemde devletin içerisinde bulunduğu ekonomik durumu da düşünerek ekonomik yönden normal bir seviyede olduklarını söyleyebiliriz.

SONUÇ

Merzifon şehir merkezindeki Ermeniler hakkındaki bu çalışmayla, küçük bir Anadolu şehrindeki Ermenilerin sosyal ve ekonomik yapısının değerlendirilmesi ve dönem itibariyle durumunun ortaya konulması amaçlanmıştır.

İncelediğimiz dönemde Merzifon, Amasya sancağının büyük kaza merkezlerinden birisi idi. Merzifon'daki Ermenilerin ekonomik potansiyelini ortaya çıkarmaya yönelik olarak yapılan, temettuat sayımlarından sosyal ve ekonomik anlamda birçok ayrıntı tespit edilmiştir. Bunlar arasında, müfusunun hareketli olup artış gösterdiği, mahallelerin oluşumunun, hane reislerinin aldıkları isimler ile kullandıkları sıfatlarının ve uğraştıkları mesleklerinin sosyal hayatının özelliklerini yansıttığı gözlemlenmiştir.

Şehirde, halkın buldukları statüleri gereği çeşitli ihtiyaçlarını karşılayabilmek için çoğu zaman imalat ve satış faaliyetlerinin bir arada yürütüldüğü çok değişik meslekleri icra ettikleri belirlenmiştir. Halkın büyük bir kısmının geçimlerini mesleklerinden sağladıkları gibi ziraat ve hayvancılık gibi farklı kaynaklardan da gelirler elde etmişlerdir.

Değerlendirdiğimiz kaynaktan tespit ettiğimiz bütün özelliklerden Merzifon'un XIX. yüzyılın ortalarında şehir hüviyetine sahip olduğu fiziki, kültürel ve ticari konumu itibariyle bunu yansıttığını aynı zamanda Ermeni toplumunun burada Müslüman toplum ile birlikte aralarındaki bir çok farklılıklara rağmen huzur içerisinde yaşadığını söyleyebilmek mümkündür.